

УДК 008.2

ГАВЕЛЯ В.Л.

Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Гавеля Володимир Леонтійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили, член Національного союзу журналістів України, член Союзу соціологів Росії. Коло наукових інтересів: соціологія освіти, методологія і логіка наукових досліджень, сучасна прогностика, соціологія організацій, організаційна поведінка, сучасна глобалістика, іміджологія.

ПРОЛОНГУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФАКТОРІАЛЬНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРОЛІФЕРАЦІЮ ФЕНОМЕНА МАЙБУТНЬОГО В ФУТУРОЛОГІЧНИХ РОЗВІДКАХ І ПРОГНОЗУВАННІ

Стаття присвячена проблемі консолідованих поглядів на єдність минулого, сучасного і майбутнього в сучасному прогнозі і футурологічних розвідках, соціології безперервних і циклічних процесів у соціальній факторіальності і загальним процесам випереджаючого відображення.

The article is dedicated to the problem of consolidating views on the connection of past, present and future in prognosis of nowadays, to sociology of processes in social factorial and common process of reflection.

Доки існує суспільство, фактор соціального часу має безперервний і незворотний характер. До цього в сьогоденні долучається прискорення соціального розвитку і світова спільнота, починаючи з другої половини ХХ ст., починає набирати риси інформаційного суспільства. Економічний, політичний і соціальний процеси стають все більше і більше матеріально та енергетично затратними. Ресурсозбереження стає чи не найголовнішою проблемою всіх рівнів управління аж до глобального його виміру. Навіть незначні помилки в плануванні або інтерактивному регулюванні, як мовиться в сухому залишку, призводять до значних матеріальних втрат.

Все це і обумовлює потребу в футурологічних і прогностичних розвідках. Майбутнє цікавить

всіх: істориків, соціологів, філософів, економістів і особливо державців на всіх рівнях соціального управління. Широке розповсюдження наукоємких технологій, величезні інвестиції, які приходять у промисловість і соціальні проекти, вимагають прогностичного бачення перспектив затратних проектів. Тут важливою стає проблема розуміння. Чи здатні ми в повній мірі оцінити, зрозуміти наслідки своєї діяльності в майбутньому. А майбутнє можна зрозуміти тільки в результаті соціального, економічного і політичного аналізу минулого і сучасного, оскільки воно актуалізується на основі їх діалектичних закономірностей і змін.

Збірний термін “футурологія” для визначення різних досліджень майбутніх станів суспільства і соціальних процесів взагалі в їх перспективі на

Заході був введений у науковий обіг в 1943 році німецьким соціологом О. Флехтхеймом для дефініції феномена соціальної дисципліни, основним предметом якої повинно стати майбутнє людства і людського суспільства. Спроба побудови футурології як наукової дисципліни була ініційована з огляду на ряд обставин. Хід історії в ХХ ст. поставив під сумнів істинність різних версій спрямованості динаміки соціальних процесів. У зв'язку з безкінечними війнами і конфліктами зазвучала тема “кінця історії”. Всі спроби побудови футурології як строгої науки були безуспішними. В оптимальному випадку роль футуролога зводиться до того, щоб побудувати ряд ефективних комбінацій різних факторів, співпогоджених з пріоритетними соціальними цілями, або ж декілька сценаріїв можливого розвитку суспільства. Дослідницький метод більшості футурологів принципово електичний. Соціальна практика вимагала не виготовлення штампів майбутнього, а прогнозу станів соціальних систем у часі і в соціальному просторі.

Найпростіша дефініція поняття прогнозу полягає в створенні вірогідного науково-мотивованого судження про стан якого-небудь явища в майбутньому, а критерієм типологізації прогнозів можуть бути їх цілі, задачі, об'єкти, проблеми, характер, період випередження, моделі і методи і т.ін. У даному випадку головним для нас є проблемно-цільовий критерій, по якому і розрізняються пошукові і нормативні прогнози.

Пошуковий прогноз являється вірогідним виявом можливих станів явища в майбутньому на основі гіпотетичного перенесення в майбутнє тенденцій, властивих соціальному явищу в минулому і формалізованому сьогоденні. Але тут є чітке застереження: виключити із розгляду можливе прийняття рішень, реалізація яких здатна радикальним чином вплинути на тенденцію соціальних процесів, у тому числі викликати явища самоздійснення або саморуйнування. Таким чином, пошуковий прогноз дає ефект певної об'єктивності, бажане зняття. Це дає бачення вірогідної соціальної перспективи при умові збереження наявних тенденцій.

При нормативному прогнозуванні, на відміну від пошукового прогнозу, побудова якого здійснюється по певній шкалі можливостей з установкою ступеня вірогідності прогнозованого явища, розподіл вірогідностей здійснюється в зворотному порядку (від заданого стану до спостережних тенденцій, що дає можливість вірогідного опису можливих шляхів досягнення деяких цілей). Нормативний прогноз змістовно представляє собою спосіб окреслення шляхів і термінів досягнення можливих бажаних моделей соціального явища. Для сучасних країн пострадянського простору цей тип прогнозу надзвичайно актуальний. Без власного бачення перспектив соціального розвитку вони будуть

беззастережно втягнуті в орбіту глобальних цілей світових лідерів.

По проміжкам часу, на який розраховані сучасні прогнози (період випередження), розрізняються оперативні (поточні), коротко-, середньо- і довгострокові (зверхдострокові) прогнози і передбачення. Сучасні глобальні процеси викликають потребу в нагальному зверхстроковому прогнозуванні. Особливо актуальні суспільствознавські прогнози, до яких відносяться: географічні (перспективи і наслідки подальшого освоєння середовища), соціально-екологічні, соціально-медичні, соціально-космічні (доцільність і перспективи освоєння космосу), архітектурно-містобудівельні, економічні, соціологічні (перспективи соціальних відносин), демографічні, психологічні (особистість і її поведінка в умовах інформаційного суспільства), філолого-етнографічні, освітньо-педагогічні, зовнішньо- і внутрішньополітичні, військові і т.д. Навіть простий перелік лякає своєю необмеженістю.

Як стверджувала відома естрадна примадонна радянських часів “ну що сказати, так налаштовані всі люди, бажать знать, бажать знать що буде” і перефразовуючи подальший текст шлягеру можна стверджувати, що доки крутиться світ, у бажаних пророкувати хоч один, але знайдеться клієнт. Не дивно, що різні гадалки, маги, астрологи, чаклуни і шамани мають досить широкий ринок у людських спільнотах, більше того серед них з'являються і спадкоємці Нострадамуса, які беруться і за соціальні прогнози, наприклад, болгарська віщунка Ванга, головний радянський містифікатор В. Мессінг, екстрасенс Джуна та ін.

Теж саме намагаються робити і сучасні астрологи, так, наприклад, відомий російський астролог, який працює в руслі Авестійської школи астрології, Павло Глоба береться пророкувати долю не тільки окремих людей, а й майбутнє всієї Землі. У журналі “Зірки” за січень 2008 року він дає свій прогноз майбутнього всієї земної цивілізації: “Я знав, що все зміниться, тому розвал Союзу не став несподіванкою, не привів до психологічної ломки. А зараз знаю, що ще одне серйозне випробування чекає нас... Коли обвалиться нинішня економічна доларова система, це зачепить всі країни світу. Це буде світова системна криза людства – економічна, політична. Цивілізація стане перед вибором – куди прямувати, як розвиватися. Дуже драматичний час настане. Почнеться він орієнтовно в 2012 році, затягнеться років на п'ятнадцять – і закінчиться тільки десь в кінці 20-х років цього століття... Найгірше буде Америці. Це передостання імперія, яка впаде. Останньою буде Китай. Всі імперії в цьому столітті будуть зруйновані, всі. Це епоха Водоля – не імперська епоха” (пер. авт. с. 151-155). До речі, чорні оракули не один раз призначали дати

загибелі Землі, до них долучаються релігійні пророцтва – апокаліпсису, Страшного суду і т.ін.

Найбільш оптимістичним був марксистський глобальний соціальний прогноз про настання вічної ери панування комунізму на планеті. У наш час проблема прогнозування явищ і подій, передбачення соціальних наслідків вибраного людством шляху також характеризується очікуванням катастроф, руйнування, потрясінь, дестабілізації. Це має свої суб'єктивні передумови і об'єктивно пов'язане із світовими економічними і політичними конфліктами. А центральний болючий вузол цієї глобальної в своєму вимірі проблеми – “суспільство – катастрофа” в діалектиці непередбачуваного і непередбаченого.

І все ж наше майбутнє регулюється гуманістичними орієнтирами. Проте не слід вигадувати привабливий образ майбутнього і потім намагатись втілити його у життя, це ми уже проходили. Наукові підходи до проблеми виключають необумовлений оптимізм. Майбутнє виростає не з мрій про нього, а з фундаментальних сучасних факторів соціального розвитку, з вивчення сучасних непримиримих суперечностей і тенденцій розвитку для подальшого їх подолання. Одне можна сказати досить чітко, що сьогодні ми перебуваємо в стані такого загострення світових протиріч і диспропорцій, від яких дорога веде або до нових цивілізаційних злетів, або до повного краху. Альтернатива не простежується.

Актуальність проблеми прогнозування зумовлена цілим рядом чинників:

- а) значно активізувалась економічна, соціальна, екологічна та інформаційна цінність футурологічних розвідок і прогнозів. Включаючись у коло проблем управління і планування, особливо оперативні прогнози, активно впливають на образ сьогодення, дозволяють запобігати невмотивованих втрат і видатків або ж зводити їх до мінімуму;
- б) особливе значення має ускладнення і інтенсифікація суспільного життя в умовах глобалізації та інтеграції сучасного соціуму;
- в) значно розширюється обсяг і масштаби прогностичної і футурологічної діяльності, а з ними і попит на них. Наука відображає багатомірність сучасного суспільства і це вимагає комплексного підходу до моделювання образу майбутнього.

З цього стає зрозумілою та багатоаспектність проблем сучасного прогнозування, що містить в собі нейрофізіологічний, онтологічний, соціальний, світоглядний, гносеологічний, методологічний і логічний аспекти і, звичайно, ними не вичерпується.

Нейрофізіологічний аспект має стартове значення, оскільки показує здатність живих високо-організованих організмів до випереджаючого

відображення, яке має тенденцію до зростання, проліферації* в процесі антропосоціогенезу. Ці положення були сформульовані П.К. Анохіним як процеси функціонування мозку по передбаченню результату матеріалізації відображальних актів. Це здатність пролонгування дії актуалізованих факторів на характер можливої взаємодії у майбутньому, спільна для вищих тварин і людини. Але тільки у людини випереджуюче відображення досягнуло подвоєного характеру – з одного боку – воно практичне, а з іншого – це теоретичне осягнення можливих ситуацій у майбутньому. Таким чином засвоєний і теоретизований досвід пролонгується у майбутнє.

Онтологічний аспект пов'язаний з дією об'єктивних законів буття, якби їх не було, то випереджаюче відображення було б просто неможливим. Наявність законів природи і суспільства – гарант повторюваності ситуацій і явищ при наявності одного і того ж набору факторів. Будь-яке передбачення від гадання до багатофакторного аналізу можливе тільки тому, що завдяки дії причинно-наслідкових зв'язків, механізм, який визначає розвиток об'єкта, не зміниться настільки радикально, щоб стати якісно іншим.

Методологічний аспект полягає в тому, що формальна екстраполяція тільки вихідна точка прогностичної та футурологічної діяльності, тому що під нею можна розуміти метод математичної гіпотези, частіше ж розглядаються інші дослідницькі стратегії: екстраполяція на основі індукції; на основі аналогового моделювання; екстраполяція вибіркового даних на всю генеральну сукупність при дотриманні вимог репрезентативності (по частині міркувати про ціле або ж про іншу частину, тобто про іншу вибірку із генеральної сукупності). Окремо можна говорити про екстраполяцію схем і способів у нові практичні області (за межами логіко-методологічних процедур), про результати розумового оперування знаковими комплексами, спрямованими в реальні системи дій. Система прогностичних розрахунків весь час поповнюється методами, які приходять в прогностику майже із усіх наукових дисциплін. На якісному рівні – це системний класифікаційний аналіз понять на предмет їх упорядкування і ієрархізації, а на кількісному – трендовий аналіз динамічних рядів з ціллю пошуку основних тенденцій.

Соціальний аспект виражає і фіксує активність прогнозування і футурологічних розвідок, що спирається на механізм зворотного зв'язку між прогнозом і суб'єктом прогнозування. У цьому сенсі нас цікавить позитивний зміст прогнозів і можливості запобігти кризи і конфліктів.

Світоглядний аспект полягає в розробці моделей інтеграції людства в одну світову

* Термін “проліферація” наповнюється тут соціальним змістом, оскільки відображає можливість переростання біологічного в соціальне.

спільноту з інтегральним поглядом не тільки на проблеми, а і методи їх вирішення. Вони повинні бути загальногуманістичними з урахуванням етно-національних шляхів народів до єдиної спільноти. Цей аспект являється фактором провокуючим антиглобалізм. Інформаційною матрицею світоглядної інтеграції виступає Інтернет.

З точки зору гносеології процес співставлення консолідованого пройдешнього і сьогодення для пролонгації їх у майбутнє не може не бути спрямованим пізнавальним феноменом. Без знання об'єктивних законів, які лежать в основі творчого відображення, соціальне прогнозування не має перспектив і вироджується в пророцтво.

Логічний аспект прогнозування історично виправданий незалежністю законів логічного висновку від часу свого використання, але результат надлишково залежить від посилок, і якщо одна із посилок буде хибною, то результат також. Якщо закон розвитку якогось процесу (явища, системи) вивчений, то теоретизуючи його тенденції, ми можемо не тільки розуміти його теперішній стан, а і відобразити його майбутній етап на фіксовану часову глибину в залежності від кількості і якості інформації.

Звичайно, прогнозування і передбачення логічно зв'язані, але до передбачення залучається інтуїція, а прогноз не враховує її. Треба також зауважити, що соціальне прогнозування має відносну самостійність методів наукового передбачення, оскільки закони суспільства діють не безпосередньо, а опосередковано.

Наукове передбачення соціальних процесів повинно теоретично подолати традиційність, силу звичаїв і соціальних штампів, які здебільшого уже вмерли для майбутнього, воно підпорядковане просторово-часовій об'єктивності, де діють не тільки ґрунтовні тенденції, а й випадковість, ситуативність. В інтересах довіри до передбачення треба визначити ступінь правдоподібності, імовірності, а ще краще – побудувати знакову перевірочну модель. І все ж виключити помилки абсолютно поки що неможливо через безперервність змін ситуацій. Це найбільш розповсюджена помилка старту прогнозу, коли ситуація здається тенденцією. Застережним засобом являється виділення співвідношення між якісними і кількісними характеристиками соціального явища. Це дає змогу встановити більш-менш точно спрямованість розвитку соціального феномена, з достатньою точністю визначити характер соціальних подій, рівень інновації і напрям розвитку зафіксованої тенденції. Ймовірність і точність прогнозування залежить від того, наскільки методика його відповідає часовій глибині майбутнього – безпосереднє, оглядне або ж безумовно віддалене.

Поєднанню всіх форм і методів прогнозу в наш час заважає паталогічна секретність, яку сповідують країни-лідери сучасної політики і

економіки. Засекречуються футурологічні розвідки регіональної і світової економіки, політики в інтересах претензій на світовий вплив, гегемонію в глобальних процесах, завоювання ринків, маніпулювання світовою громадською думкою. Своєчасне передбачення дає можливість еліті цих країн тримати руку на пульсі світового поступу і, якщо його неможливо зупинити, то можна уповільнити, підтримуючи консервативні суспільні сили, організовуючи прозахідні революції, перевороти і все це під прапором боротьби за демократію. До речі, подвійні стандарти стосовно ступеня демократії також детально розробляються за допомогою футурологів. Створюється штучний безлад, який дає зачіпку для втручання світових лідерів у внутрішні соціальні відносини нерозвинутих і політично дестабілізованих країн по причині їх “небезпеки” для світової спільноти, як це сталося, наприклад, в Іраку.

Все це створює підґрунтя для песимістичних прогнозів майбутнього усього людства. Дж. Томсон у своїй книзі “Передбачуване майбутнє” висловлює сумнів у можливості щонебудь передбачити в соціальному житті: “...соціології ще належить знайти свого Ньютона, не кажучи вже про Планка, і тому передбачення в цій галузі не вийшло за рамки здогадок” (Томсон Дж. Предвидимое будущее. – М., 1983. – С. 27). Споконвіку найлегше було пророкувати загибель світу і вселенські катастрофи, ще в 6 ст. до н.е. Зороастром було засновано вчення про апокаліпсис – знищення Богом земного життя за гріхи. З того часу накопичилось безліч есхатологічних вчень і рухів, заснованих на таємничих одкровеннях про кінець світу. У християнстві розповсюджена віра в те, що в Судний день Господь відбере в своє Царстві тільки щиро віруючих. В основному це церковна прогностика – прихід Месії, перемога Добра над Злом і настання праведного Царства Божого.

У повній відповідності із подібною світовою модою деякі соціологи і футурологи, опираючись на наявні природні і соціальні катаклізми, віщують про наближення загибелі нашої цивілізації, “крах життя” взагалі, “крах світу” і т.ін.

Німецько-англійський соціолог і економіст Р. Дарендорф пише, що людина ХХ ст. блукає в темряві і не знає куди вона йде. Теж саме пишуть прибічники теорії екстремальних ситуацій (П. Лангадек, А. Томас, П. Словін, П. Сталлен, Б. Фішхофф та ін.), нашу цивілізацію вони називають “цивілізацією ризику”. На цій підставі вони також заперечують доцільність яких-небудь передбачень.

З початку 70-х років, зважаючи на його багатозначність і невизначеність, термін “футурологія” витісняється терміном “дослідження майбутнього” і зараз здебільшого використовується як образний синонім його. Наголос в дослідженні

майбутнього робиться на перебільшену роль науково-технічного прогресу, як головного засобу вирішення соціальних проблем. Якраз даним напрямком і була висунута концепція “постіндустріального суспільства”, яка трактує перспективи розвитку людства зі сцієнтичних позицій (Д. Белл, Г. Кан, З. Бжежинський та ін.).

У кінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. на перший план в західній футурології виходить вивчення глобальних проблем, а ведучою організацією даного напрямку став Римський клуб (А. Печчи, Дж. Боткін, Б. Гаврилишин, А. Кінг, Д. Медоуз, М. Месоровіч, Е. Ласло, Е. Пестель, Г. Фрідріхс, Дж. Форрестер, Я. Тінберен, А. Шафф та ін.). Представники Римського клубу ініціювали комп’ютерне глобальне моделювання перспектив майбутнього і “меж росту” технологічної цивілізації. Тут представниками “технологічного песимізму” в осягненні майбутнього людства були Дж. Форрестер, Д. Медоуз, Р. Хейлбронер, які прогнозували негативні наслідки наявних перспектив людства і дискутували з концепцією науково-технологічного оптимізму Тоффлера, Місоревича, Ласло, Пестеля.

Опозиція оптимізму в західній футурології досить ґрунтовна, багато соціологів стоять на тому, що майбутнє є справою віри, а не наукової рефлексії, позитивну налаштованість у прогнозуванні вони проголошують різновидом соціального знахарства. Творча ініціатива людини вважається ірраціональною, підсвідомою, заснованою на “законах випадковостей” і “логіці абсурду”. Теж саме характеризує і погляди Л. Мемфора, П. Мюреса, Дж. Байрема, Р. Хейлбронера, яких перелік людської деструктивності повертає до картин “Страшного суду”, як фінального майбутнього. Апокаліптичні картини майбутніх катастроф перетворюються в псевдорелігійні проповіді і безвихідні пророцтва генетичної і духовної деградації людини.

Навіть заснована на технологічному оптимізмі концепція майбутнього О. Тоффлера загалом виливається в трагедію людини, яка не в змозі витримати тиск наукового процесу. У серії книг, яка почалася з “Футурошоку”, він стає на позиції соціального психолога і публіциста, щоб розповісти про самотність людини в шаленому і божевільному світі технічних інновацій, коли логіка розвитку суспільства втрачає антропоморфні виміри. Це не просто шок, це футурошок від зіткнення з майбутнім, у якому звичні аксіологічні виміри не пролонговані, все стає абсолютно новим і незвичним.

Ініціювавши широкі дослідження і опитування, Тоффлер ще в 1965 році прийшов до двох інтегральних висновків:

По-перше, стало абсолютно ясно, що образ майбутнього являється не просто можливою

небезпекою, а реальною хворобою, від якої страждає все більша кількість людей... Ця хвороба – страх гострих перемін.

По-друге, “...ті, хто вимагає великих змін і створює їх, і ті, хто згідно з загальною думкою готує нас до пристосування, дуже мало знають про адаптацію. Впевнені інтелектуали сміливо говорили про “навчання переминам” і про “підготовку людей до майбутнього”. Але в дійсності ніхто не знає, як це зробити. На жаль, ми абсолютно не компетентні в тому, як людське співтовариство пристосовується в сучасних умовах, що постійно змінюються, ніж будь-які інші, у яких коли-небудь була людина” (перекл. авт.) [1].

Подібні погляди характерні і для К. Ясперса, який вважає, що новітній час відсилає в архів європейський раціоналізм. В історії він виділяє декілька етапів, головним із яких являється “вісь часу” – етап, який приводить у світ людину з її впевненістю в своїх здібностях і здатністю усвідомлювати себе як Самості. Перебільшуючи роль суб’єктивності, Ясперс висловлює невіру в саму можливість наукового передбачення майбутнього та наявність об’єктивних законів історичного розвитку, суттєвим він вважає лише локальні каузальні зв’язки.

Чим більше в літературі про прогностику накопичується сумнівів і зневіри в саму можливість тверезо і без екзальтації розраховувати, вибудовувати модель майбутнього, тим більш чітко формулюються вимоги практиків до такої моделі. Стає зрозумілим, що майбутнє в реальності і в моделі не повинно бути невизначеним і аморфним без будь-яких часових рамок і просторових меж, у якому може відбуватись все, на що здатна фантазія. Модель майбутнього і фантазія повинні бути чітко розділені і не в смислі ігнорування феномена фантазії – вона залишається важливим засобом творчого пошуку (наприклад, наукова фантастика), а в тому сенсі, що прогноз повинен бути варифікованим*, це значно посилює довіру до нього. Наукове передбачення і соціальне прогнозування мають вибудувати не тільки те, що може реально мати місце в майбутньому, а також дати відповідь на запитання, коли цього слід чекати, які образи буде мати майбутнє, а головне – ймовірність даного прогнозу.

У зв’язку з труднощами часової визначеності майбутнього в наш час посилилась увага до специфічної для теїзму концепції історії – провіденціалізму, у світлі якого історичний процес уявляється як реалізація Божого промислу, ціль якого – спасіння людства. Зараз це розглядається навіть досить впливовими спеціалістами як результат апліцікування на соціальну сферу парадигмальної інтерпретаційної

* Поняття “варифікація” – фундаментальний термін логічного позитивізму, згідно з яким будь-яке положення має сенс тільки тоді, коли воно може бути емпірично перевірене.

матриці теургії (боготворчість – термін теології, що фіксує феномен перманентної присутності Бога в світі, еволюція якого трактується в даному контексті як таурегічний процес). По формі це здається можливістю вибудувати точку відліку “кінця історії”, але не як загибель людства, а перехід в іншу іпостась.

Все це показує, що періодизація майбутнього не менш важлива для наукового передбачення перспектив людства, ніж наукове осягнення минулого.

Як уже зазначалось, тут доцільно говорити про тріаду моделі майбутнього: безпосереднє, оглядне і віддалене майбутнє. У це і вписуються підвиди пошукового і нормативного прогнозів:

- 1) цільовий (прогноз бажаних станів) відображає те, що, власне кажучи, є бажаним і чому;
- 2) плановий відображає як і в якому напрямку орієнтувати планування, щоб ефективно досягнути бажаних цілей;
- 3) організаційний прогноз потокових рішень (в управлінні досягнення передбаченого бажаного стану явища, поставлених цілей), перелік діючих засобів упередження;
- 4) програмний прогноз можливих шляхів, заходів і умов досягнення згодного бажаного стану прогнозованого явища визначає, що конкретно необхідно, щоб досягнути бажаного;
- 5) проектний прогноз – прогноз конкретних образів того чи іншого явища в майбутньому при допустимості ряду відсутніх у даний момент умов, дає відповідь на питання – як це можливо і який воно матиме вигляд.

Така трактовка не безпідставна, вона продиктована характером наших знань про майбутнє, що в свою чергу визначається об'єктивними обставинами. Складність полягає в тому, що знання про майбутнє в міру віддалення від сьогодення стають все менш точними і адекватними поступу соціальних процесів, все більше і більше приблизними і загальними, як і знання про далеке минуле людства. Ця зростаюча невизначеність прогнозування по мірі віддалення від сьогодення пов'язана з альтернативністю і багатоваріантністю реального соціального процесу, з відсутністю в прогнозі персоніфікації, так як прогноуються явища, а не соціальні особи, особистості, які ці явища створюють.

По мірі того, як соціальне життя все більше і більше раціоналізується, а протистояння стихійності суспільного життя стає проблемою соціального управління, складається стійка потреба прорахунків наслідків цілеспрямованої діяльності людини: суспільства і створення моделі ритму, а потім і образу майбутнього. У цьому технологічному процесі найбільш ґрунтовним являється пролонговане пройдеши і сьогодення через їх аналоговий зв'язок, це не сума, а вирахована різниця між випадковим і ґрунтовним. Це деякий вид

соціальної гри з часом, у якій пройдеши і сьогодення проліферується в майбутньому.

Поняття соціологічного часу в його категоріальному значенні відображає, з одного боку, безперервну послідовність подій, станів і фаз однопорядкових об'єктів і процесів, їх тривалість, а з другого боку – речі і процеси, взяті в довготривалості їх буття, у єдності усталеності і мінливості. “Можна сказати, що... найбільш суттєвою рисою просторово-часової структури світу, визначаючи часове відношення первинних організмів до зовнішнього неорганічного світу, являється послідовність дій зовнішнього світу на ці організми... Цим самим ми виділяємо часовий периметр відношення організму до неорганічного світу, як... самостійний фактор у смислі значення його для пристосувальних перетворень” (перекл. авт.) [2].

У даному контексті, говорячи про час, ми говоримо про онтологічну основу випереджаючого відображення, яке виводиться із самого існування матеріальної реальності, як сутності, існуючої поза свідомістю і незалежної від неї, як це не тривіально. Буття нерозривно пов'язане з циклічністю прояву властивостей об'єктів реальності, і відображення цього, навіть у вигляді опису, дає підставу фіксувати тенденцію циклів. Наступною особливістю циклів є те, що вони йдуть один за одним, витікають один з одного, закономірно пролонгуються, тобто пов'язані онтологічно.

Всі дослідники, які пишуть про передбачення, відносно до якісної структури прогнозу, говорять або про фізичний час, або про біологічний (хронобіологія). При цьому біологічний час виводиться з фізичного як його продовження. Наявність соціально-історичного часу і його самостійного онтологічного статусу обґрунтовується аргументами, які виключають накладання один на одного природничих і соціальних наук, поєднання їх дефініцій часу як циклів змін якісних структур різного рівня складності.

Явним фаворитом у визначенні світового часу являється класична фізика, яка сформулювала його в процесі створення механічної картини світу. Фізичний час характеризується такими властивостями:

- а) безмежністю і безкінечністю. Це означає, що ми не знаємо областей світу, де часу не було б і не знаємо ні початку, ні кінця його. Скоріше всього немає ні того, ні іншого, і мова йде про кільце часу або його спіраль;
- б) одномірністю, на відміну від тримірності простору (математичні теорії єдності простору і часу тут не розглядаються);
- в) однонаправленість (від минулого до сьогодення, а від нього до майбутнього);
- г) незворотність (неможливо повернути минуле);
- д) неперервність (рухається без зупинок);
- е) монотонність (час тече в одному темпі, не прискорюється і не уповільнюється)*.

* Остання характеристика не враховує так званих релятивістських ефектів, характерних для екстремальних умов: у величезних просторах і в рухові, наближеному до швидкості світла.

Всі ці характеристики пов'язані одна з одною і обумовлюють характер зв'язків часу, тобто зв'язок між пройдешнім, сьогоднішнім і майбутнім [3].

Якщо виходити із подібних теоретичних резонів, то сьогодні губить свою актуальність і виглядає деякою штучно виділеною точкою в єдиному потоці часу, і все ж навіть у повсякденній свідомості реально існує вчора, сьогодні, завтра, день, тиждень, місяць, сучасний рік і відчуття своєї епохи. Це не що інше як багатозначність виміру часу як сьогодні.

Однак навіть багатозначність вимірів показує, що сьогодні має конкретну протяжність і з'єднане з пройдешнім і майбутнім не стрибкоподібно, а плавно. Як відомо, І. Ньютон вважав час субстанцією, в яку занурені всі тіла і для яких час протікає без стрибків, рівномірно і стаціонарно, а оскільки механічний рух і безпосередньо, і опосередковано репрезентований у всіх формах буття, то і виникає спокуса мислити час універсальним і абсолютним.

Фізичний час механічних, фізичних і хімічних процесів має розрахункові параметри і слугує об'єктивною основою для їх ранжування, а біологічні і соціальні процеси, хоча і мають у собі в тому чи іншому вигляді фізичний час, але змістовно ним не представлені. Тому сучасною наукою для відображення специфіки біологічного часу введено термін "хронобіологія", при цьому фізичний час не елімінується в якості основи відліку, утому числі і соціального часу. Біологічний і соціальний час по відношенню до фізичного несуть у собі кожен окремо відносно самостійний онтологічний статус.

Біологічний час і простір пов'язані з функціонуванням біологічних об'єктів на основі пристосування до середовища життєдіяльності жорстко, не маючи альтернатив. Родова сутність соціального простору-часу реально продовжується через трудову і інтелектуально вивірену діяльність з безкінечною кількістю випадків, які ніяк не залежать від природних факторів. Дія і вплив природи опосередковані пізнанням, природа не керує, а керована. Природній цілісності діалектично протистоїть і діалектично з нею інтегрується друга природа – суспільство. У суспільних процесах час не протікає лінійно, у ньому не відбувається ні надповільних процесів, ні надшвидких. Цим і пояснюється плавність переходів минулого в сьогодні, а сьогодні в майбутнє.

Кордони між ними сприймаються суб'єктивно, тоді як минуле пролонгується в сьогодні, а сьогодні в майбутньому об'єктивно. На цій основі передбачення являється процесом виявлення наскрізних тенденцій, дія яких не може обірватися в майбутньому.

Формування уявлень про прогноз пов'язано з дефініцією часу в якості онтологічної основи

випереджуючого відображення і прогнозу. Або ми говоримо про індивідуальні цілі, або про глобальний прогноз, сутністю завжди являються часові відрізки в напрямі майбутнього.

Як бачимо, поняття часу в його філософському змісті відображає, з одного боку, динамічні процеси або ступені буття, а з другого – довготривалість існування різних об'єктів, а все це разом – єдність мінливості і стабільності. Факт сталості слугує основою для передбачення рівноваги і гармонії об'єктів з середовищем, збереження стабільності, відносної незмінності, що і дає народній мудрості право стверджувати, що немає нічого нового під місяцем. Це консервативна ситуація, коли сьогодні пролонгується у майбутнє абсолютно і різниця тільки у проліферації, у кількісному розростанні. Додержання ж факту мінливості дає можливість передбачати появу, розвиток і зникнення речей.

Без сумніву визначення здатності передбачати хід явищ з метою змінити ритм явищ не може не викликати термінологічних труднощів. На наш погляд, їх неможливо вирішити категоріально, у межах варіювання синонімами – прогноз, передбачення, пророкування. У кожному окремому випадку прогноз повинен бути співвіднесений із загальною теорією розвитку систем, а його класифікація – проведена по цілі, яка підлягає реалізації в результаті даного прогнозу.

Є й інша точка зору, яка стверджує, що прогноз – це вірогідне судження про майбутнє, а пророкування не повинно бути достовірним без вірогідної невизначеності. Допускається і третє судження про майбутнє, у якому ступінь вірогідності досить невизначений. "Прогноз" (forecast) – вірогідне ствердження, з високим ступенем достовірності. Передбачення (prediction) – аподиктичне (невірогідне) ствердження про майбутнє, засноване на абсолютній достовірності. Антиципація (anticipation) – логічно сконструйована модель можливого майбутнього, з поки невизначеним рівнем достовірності. "Майбутнє", згадуване в цих визначеннях, включає ситуації, події, погляди і т.п." (перекл. авт.) [4]. Тут передбачення розглядається як приватний випадок прогнозу з граничним ступенем достовірності, яка може бути визначена як один до одного.

Людина повинна уявити собі теоретично, хоча б у відомих межах, точні або можливі результати своїх дій, або ж результати тривалих процесів, які стали об'єктами його пізнання. Вона повинна зарані оцінити можливі реакції навколишнього середовища на свої дії. Людина створює ідеальну, мислену концепцію своїх дій і їх наслідків, яка будучи перевіреною існуючим знанням, повинна стати керівною лінією практичної діяльності. Ця концепція варіантів майбутніх дій і є область, яка знаходить свій вираз в поняттях: "прогноз", "прогнозування", "передбачення".

Можливо, і немає смислу називати необґрунтовані прогнози “ненауковим передбаченням”. В повсякденній мові уже склались поняття, які характеризують бездоказові висловлювання про майбутнє: “одкровення”, “бачення”, “пророцтво”. У відношенні емпіричного передбачення, його проміжне значення не викликає сумніву, і, як уже говорилося, воно пов’язане із здатністю людини закріплювати у формі “штампів” повторювані структури зовнішнього світу. У сукупному вигляді, або ми говоримо про прогноз, або про “одкровення”, – все це генетично пов’язано із розвитком здатності соціальної людини ставити цілі, випереджаючи ними дії, оберігаючи себе від суєтного функціонування цілеспрямованості.

Суспільство повинно володіти детальними і надійними знаннями про майбутнє в формах його наукового передбачення. Картина соціального майбутнього, у той же час, не може стати інструментом мобілізації суспільно мотивованої активності, якщо вона і далі буде породженням утопічної фантазії, абстрактної мрії або, що ще гірше, – ідеологічних спекуляцій. Зараз нам як ніколи потрібне чітке бачення історичних перспектив, яке засновано на теоретичному осмисленні і практичному засвоєнні закономірностей сучасного соціального, економічного, політичного, наукового і культурного розвитку. Саме визначення прогнозу і його цілей неможливе без аналізу діалектичного зв’язку факторів, які входять в нього:

- 1) корекція планових розробок і аналіз їх використання, а також аналіз нових факторів розвитку виробництва в регіоні, галузі і країні;
- 2) аналіз стану економіки і окремо підприємництва, і тих соціально-економічних умов, які виявляють себе в результаті активізації товаровиробників;
- 3) співвідношення досягнутих результатів з відповідними галузями світового господарства, досягненням лідерів світової економіки і політики;
- 4) прогнозування результатів діяльності бізнесу і державних підприємств у їх співвідношенні із загальною концепцією розвитку країни;
- 5) створення в системі НАНУ галузевих лабораторій прогнозування в єдності з центрами соціологічних досліджень, а також підтримка незалежних соціологічних і прогностичних центрів.

Конструювання майбутнього відбувається за рахунок формування як суб’єктивного уявлення, так і шляхом використання теорій, у яких зафіксовано об’єктивне знання про суспільство. Теорія переводить уявлення на найбільш високий рівень: це ривок від лопати до екскаватора, перехід до більш високого діапазону можливостей. На основі теорії стає можливою побудова концептуально зрозумілих узагальнень, схем і структур майбутнього, тобто перехід до власне прогнозу, відстороненості від сьогодення з цілю пролонгувати його в майбутнє. Людина

дивиться в соціум, як в дзеркало, з ціллю побачити себе як іншу. Кожний прогноз соціальних феноменів виходить з власної долі особистості як активного суб’єкта історії.

На основі всього викладеного можна зробити деякі інтегральні висновки:

1. Оскільки необхідність передбачати результати цілеспрямованої діяльності людей являється постійним фактором соціального життя, науковий прогноз стає найважливішою умовою стабільності соціуму.
2. У сукупному вигляді всі здібності випереджаючого відображення виступають як передбачення, що реалізується в формі прогнозування і планування.
3. Передбачення в якості атрибутивного компонента являється родовою особливістю будь-якого виду соціальної діяльності.
4. В умовах зростаючого дефіциту необхідних компонентів самореалізації соціуму (матеріальних ресурсів, енергії, інформації) актуалізується постійна потреба в розробці нових методів прогнозування і планування.
5. Суспільство повинно також захищатися від негативних наслідків прискорення темпів науково-технічної революції. При відсутності наукового прогнозу наслідків тиску суспільства на природу, можливі значні ресурсні втрати.
6. У процесі соціалізації і професійної підготовки нових поколінь людей, необхідно вводити в програму і тренінг освіти (бакалаврів і магістрів) розвиток здібностей передбачення.
7. У зв’язку з децентралізацією планування, виникає необхідність створювати регіональні центри прогнозування й індикативного регулювання.
8. Сьогодні виникає необхідність в інтегральній теорії пролонгування пройдешнього і сьогодення через проліферацію феномена майбутнього. Тим більше, що значення прогностичних і футурологічних розвідок весь час зростає.
9. Багато суперечок викликає показник повноти прогнозу, котрий являється показником повноти опису прогностичного процесу і обсягу різних якостей, зв’язків, інформації про соціальне середовище в цілому. Рівень повноти опису повинен бути заданим, тоді достовірність і точність виявляються між собою в зворотній залежності.
10. У практиці прогнозування чим глибше сягає в майбутнє прогноз, тим менше його достовірність при заданому рівні точності та повноти, у той же час зростає кількісний вираз ступенів вірогідності. Звичайно, повна адекватність прогнозу недосяжна в принципі, як взагалі недосяжне остаточне, вичерпне, абсолютне знання.

Із сказаного цілком очевидно, що для кожного прогнозу повинно бути введено поняття адекватності. Це дає можливість оцінювати достовірність не

після отримання результату, який прогнозувався, а до реалізації, тобто в процесі формування прогнозу. Це дуже важливо, так як вимоги до достовірності прогнозу весь час зростають.

Збіг прогнозу з майбутнім ускладнений, оскільки поняття “засіб” не вичерпує реального змісту засобів, які беруть участь у процесі реалізації цілі, побудованій з урахуванням прогнозу. Така дуальність результату діяльності являється наслідком того простого факту, що всякий чинний процес реалізації цілі не є тільки логічним процесом визначення цілі. Він, разом з тим, є і процесом реальної діяльності, яка спирається на прогноз, і взаємодію на цій основі

реальних засобів і реальних дій людини. Прогноз відображає і враховує саме цю реальність, у процесі якої застосовані саме ці засоби і саме ці методи. Через науковий прогноз засіб стає уже не тільки поняттям, а включається в людську діяльність не своїм змістом мислення, але і змістом реально особливим у безкінечно пролонгованому вигляді. Будь-який прогноз, побудований інструментально на цій особливості співвідношення образу мислення і реальності, містить у собі цілком достатній процент достовірності. Реальна визначеність результату визначається реальною особливістю засобів, відображених у прогнозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тоффлер А. Футурошок. – Санкт-Петербург, 1977. – С. 5.
2. Анохин П.К. Опережающее отражение действительности // Вопросы философии. – М., 1962. – № 5 – С. 107.
3. Методологические проблемы социального прогнозирования. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – С. 25.
4. Янг Э. Прогнозирование научно-технического прогресса. – М., 1974. – С. 19.
5. Томсон Дж. Предвидимое будущее. – М., 1983.